

Dini Araştırmalar, Eylül-Aralık 1998, c. 1, s. 2

Geleneksel Türk Dini ve İslâm*

*Mustafa ERDEM***

Geleneksel Türk Dini

Türkler, (en geniş anlamıyla, Kırgız, Özbek, Kazak, Türkmen, Tacik, Tatar, Çuvaş, Yakut, Saka, Azeri ve Anadolu Türkleri gibi) tarihin en asil, en soylu, en büyük ve en eski toplumlarından biridir. Bu uzun süreç içinde onlar, merkezini Altay çevresinin oluşturduğu, “batıda Aral gölü, doğuda Orhun ve Tula ırmakları, Kuzeyde Lena nehrinin baş kısımları, İrtiş boyları ve orta Yenisey sahası; güneyde Talas-Sir Derya boylarına kadar geniş alanı kaplayan ve “Orta Asya” olarak adlandırılan bölgede yaşamışlardır. Bununla birlikte genelde göçebe bir karakter arzeden Türk toplulukları, sadece burada kalmamış, Orta Asya merkez kalmak üzere, Japonya, Filipinler ve Seylan adası dışında, Asya kıtasının hemen hemen her tarafına, Orta Avrupa içlerine; Mısır, Sudan dahil kuzey Afrika’ya kadar uzanmış, bütün bu coğrafya üzerinde oldukça hareketli bir hayat yaşamışlardır”¹.

* Bu makale, 9-11 Ekim 1997 tarihinde, Kırgızistan’ın Oş şehrinde, bu şehrin 3000. kuruluş yılı kutlamalarına hazırlık niteliğinde olan uluslararası bir konferansta, “Türklerin Eski Dini İnanışları ve İslâm” başlığıyla, tebliğ olarak sunulmuştur.

** Doç. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Anabilim Dalı

1. Ünver, Günay- Harun Güngör, Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi, Ankara-1997, 18.

Bugünkü tarihi belgeler, Türklerin tarihlerinin ilk çağları hakkında çok açık bilgiler vermemektedir. Geçmişinin eskiliği, zengin gelenekleri, hareketli kudreti ve coğrafi konumunun ehemmiyeti, Türkleri, dünya tarihi içinde önemli bir mevkiye getirmiştir. Türkleri dünyada diğer toplumlardan farklı tanımaya sevkeden, onlara özel bir yer kazandıran değerlerin başında da din gelmektedir.

Din; insanla beraber var olmuş, insanla beraber var olacak bir kurumdur. İnsanlık tarihinde ne kadar gerilere gidilirse gidilsin, insanların şu veya bu şekilde bir dine inandığı görülmüştür. Yapılan araştırmalar ve arkeolojik kazılar, dini inanıştan yoksun bir topluma rastlanmadığını ortaya koymuştur. Zaten tarihte ve günümüzde toplumları ayakta tutan ve kültürü oluşturan esasların başında din gelmiştir. İşte Türkleri de çağlar ötesinden günümüze taşıyan en belirgin değer de onların dini inanışları olmuştur.

Türklerin dini inanışlarına ne ad verildiği henüz aydınlanmış değildir. “Eski Türk Dini İnanışları” veya “Geleneksel Türk Dini İnanışları” şeklinde ifade edilen bu inanışlara bazı araştırmacılar “Tek Tanrı İnancı”, “Şamanizm” veya “Toyunizm” adını vermişlerdir. Son yıllara kadar geçerli olan, fakat üzerinde ittifak edilemeyen bu isimlerin doğru olmadığı ortaya konulmuştur. Özellikle Şamanizm, naturizm ve animizme ait özellikleri içermekte olup, yalnız başına bir din olarak algılanmamış, geleneklerde, dini inanışlar içerisinde bazı teknikler şeklinde varlığını sürdürmüştür. Bunun yanında eski Türk boyları arasında ortak bir değer olan “Geleneksel Türk dini inanışları, bugün de Sibiryaya / Altay Türkleri arasında varlığını ve canlılığını sürdürmektedir. Bu özelliği dolayısıyla, geleneksel Türk dinine, Türklerin milli inanışları demek mümkündür².

Türklerin dini tarihi, “Geleneksel Türk Dini” ve “Evrensel Dinler” safhası olarak iki ana grupta değerlendirilmektedir. Tarih derinlemesine incelendiğinde, oldukça erken devirlerden itibaren yabancı, yayılmacı, evrensel karakterli din ve inanışların giderek Türkler arasında kendini gösterdiği gözlenmiştir. Sonuçta bu dinler, insiyatifi ele geçirerek onlar arasında hakim duruma gelmiştir. Bu sebeple Türk dini tarihinin “Evrensel Dinler” dönemini; “Evrensel Dinlerle Temas” ve “Türkler ve İslâm” şeklinde ikiye ayırmak mümkündür³.

2. Bkz. Abdurrahman Küçük-Mustafa Erdem, Dinler Tarihi, Eskişehir-1995,178. Şamanizm ve Türklerin Eski Dini İnanışlarındaki yeri ile ilgili tartışmalar için bkz. İbrahim Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, İstanbul-1994, 287-9.

3. Bkz. Günay-Güngör, 26.

Türklerin tarihi geçmişleri için var olan bilgi yetersizliği, dini geçmişleri için de sözkonusudur. Türklerin çoğunlukla göçebe hayatı yaşamaları, onların tarihleri hakkında ilk bilgilerin karanlıkta kalmasına, bir kısmının da komşularının onlar hakkında bize naklettiklerinden öğrenmemize sebep olmaktadır. Yabancı milletlerin bir başka milletin dini yaşayışı, inançları, örf ve adetleri hakkında verdikleri bilgileri daima ihtiyatla karşılamak gerekmektedir. Bu konuda yetersiz olmakla birlikte bazı Türkçe kaynaklardan da yararlanma imkanı bulunmaktadır.

Tarih öncesi çağlardan beri, Türk kültürü ve dini, özellikle güneyden ve batıdan gelen etkilere maruz kalmıştır. Orta Asya'nın dini kültürü üzerinde Mezopotamya, İran, Çin ve Hint dinleri ile Tibet Lamaizmi, Hıristiyanlık, Maniheizm ve İslâm'ın etkisi sözkonusu olmuştur. Fakat belirtilen dış etkiler, Türklerin orijinal dini yapılarını pek değiştirmemiştir. En eski devirlerden itibaren "Tanrı" inancı kalıcı bir şekilde yerini korumuştur. Bu inanç öylesine sürekli bir özelliğe sahiptir ki, Türk dini tarihi, Türklerin Tanrı ile ilişkilerinin tarihi şeklinde değerlendirilebilmiştir⁴.

Türk dini tarihinde en eski terim, "Tanrı"dır. Çince Tien şeklinde ifade edilmektedir. Tanrı kelimesi, literatürde, Kök=Gök sıfatıyla birlikte "Gök Tengri" (Yüce Tanrı) şeklinde geçmektedir. Gök Tanrı inancının en önemli özelliği, onun, antropomorfik bir karakter taşımasıdır⁵. Gök Tanrı; yaratıcı ve kadir-i mutlak, tek, ezeli ve ebedi, eşi, benzeri olmayan, öldüren, iradesine göre hükmeden, yardım eden, cezalandıran, koruyan, insanlara bilgi veren, her şeyin en iyisini bilen, yol gösteren ve kulun duasını kabul edendir⁶. İslâm'ın Allah anlayışına benzerlik arzeden bütün bu sıfatlara rağmen, Gök Tanrı'nın, ilahi dinlerde olduğu gibi, tapınakları yoktur. Eski Türkler O'nun resim ve heykellerini yapmamışlardır⁷.

Türkler, daha Geleneksel Türk Dini döneminde, evrensel ve ilahi dinlerin Tek Tanrı anlayışına yakın özelliklere sahip bir Tanrı anlayışına erişmiş bulunmaktadır. P. Wilhelm Schmidh, Türklerin daha Asya Hunları döneminde, monoteizme doğru gelişmiş yüksek bir dine sahip oldukları kanısına ulaşmıştır.

4. Bkz. Günay-Güngör, 33-4.

5. Bkz. Kafesoğlu, 295-301; Günay- Güngör, 39.

6. Bkz. Osman Turan, Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi, İstanbul-1979, 107-119; Laszlo Rasonyi, Tarihte Türklük, Ankara-1988, 29-30.

7. Bkz. Günay- Güngör, 39.

Türk tarihinin bazı çağlarında Tanrı, Türklerin Milli Tanrısı şeklinde yorumlanmış ise de⁸ O, daima evrensel bir Tanrı olarak kendini göstermiştir⁹.

Türkler Tanrı'nın ölümsüz olduğuna inanırlar. Onların arasında, Ahiret , mahşer günü, hesapların görülmesi, cennet ve cehennem inancı bulunmaktadır. Türkler, bugün "münker ve nekir" denilen iki meleğin varlığına ve onların insanı, bütün hayatı boyunca takip ettiklerine inanmaktadır. İnsanın sağında bulunana "Yayuçi" solunda bulunana da "Körmös" derler. Ayrıca Türkler, ruhların ebediliğini, iyi ve kötü ruhların bulunduğunu kabul ederler.

Türklerde "yuğ" denilen cenaze merasimleri son derece önemlidir. Ölenin sosyal durumuna ve yörelere göre yuğ farklılık arzeder. Ölen kişi önce çadıra konur. Yakınları ölünün adına bir kurban keserler ve çadırın dışına bırakırlar. Atlarla çadırın etrafını dolaşırlar. Ağıtlar yakarlar, saçlar keserler, kanlar akıtırlar. Ölülerin yakıldığı yönünde bazı rivayetler olsa da onların kafenlenerek gömülmesi geleneği vardır. Öldükten sonraki hayatlarının rahat olması inancıyla, bazı yörelerde, erkek ölülerin silahları, kıymetli eşyaları ve tam teçizatlı atları; kadınların da mücevherleri ile birlikte gömüldüklerine dair bilgiler bulunmaktadır. Ölenin yeri belli olsun diye, kurgan inşa ederler, mezarların üstünü tümsek yaparlar ve geniş daireler şeklinde taş yığarlar. Ata ruhlarına saygı gösterirler. Ölen atalar için at, sığır ve koyun kurban ederler. "Ölü aşı" denilen ziyafetler verirler¹⁰.

Türkler, içinde yaşadıkları tabiatın Tanrı tarafından yaratıldığını kabul ederler ve kutsal sayarlar. Yer-su (Yer-Sup), yeryüzünde yaşayan iyi ruhların bütünüdür. Bu inancın bir sonucu olarak dağ, ırmak, göl, pınar, ağaç, orman veya kaya kültlerine saygı gelişmiştir. Ayrıca dağlar Tanrı'nın makamı sayılırlar¹¹. Bunun dışında ateş kültünün onlar arasında önemli bir yeri vardır. Onun maddi ve manevi kirleri temizlediğine inanırlar¹².

Türkler arasında kendisine kutsallık atfedilenlerden birisi de Umay'dır. Dişi bir tanrıça olarak nitelenen veya koruyucu ruh olduğu vurgulanan Umay, genellikle çocukların koruyucusu ve hamisi olarak telakki edilmektedir. Bugün

8. Bkz. Turan, 118-119; Kafesoğlu, 295-6.

9. Bkz. Günay-Güngör, 40.

10. Bkz. Turan, 124-5; Baheddin Ögel, İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi, Ankara-1988, 152-4; Rasonyi, 27; Kafesoğlu, 290-4; Küçük-Erdem, 186-7.

11. Bkz. C. Brockelmann, İslâm Mîmletleri ve Devletleri Tarihi, Çev. Neşat Çağatay, Ankara-1964, 153; Turan, 107-119; Rasonyi, 32; Kafesoğlu, 289-90; Günay Tümer-Abdurrahman Küçük, Dinler Tarihi, Ankara-1993, 81.

12. Bkz. Turan, 126; Rasonyi, 31.

bazı Türk toplulukları arasında “Umay Ana” şeklinde bu inanç varlığını sürdürmektedir. Ancak, tarihi süreç içinde bazı değişikliklere uğrayan bu inanış, özellikle Anadolu Türkleri arasında, menşesine ters bir anlam kazanarak, “Umacı” adıyla çocukları korkutan bir karakter kazanmıştır¹³.

Türkler arasında, bugün Anadolu’nun hemen her yerinde uygulanan, yağmur ve kar yağdırmaya dair inanışlar ve faaliyetler çok eskiye dayanır. “Yat taşı” denilen bir taş ile “yatçı” denilen kişiler tarafından organize edilen bu faaliyetlerde su ihtiyacına ve kuraklık problemine çözüm aranmaktadır¹⁴.

Geleneksel Türk Dini inanışında, ibadet karşılığında “alkış”, “yükünme” ve “ötünme” gibi kelimeler kullanılmıştır. Tek Tanrı’ya inanan Türklerde ibadetin merkezi Tanrı’dır ve O’nun rızasını kazanmadır. Türklerin günlük muntazam ibadet ve ibadethaneleri olduğu konusu pek açık değildir. İbadet, resmi ibadet ve halk ibadeti şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Resmi ibadet, baş “din adamı” sıfatıyla Hakan’ın yönettiği ibadettir. Devlet törenlerini olduğu gibi, dini törenleri yönetmek de Hakan’a aittir. Türklerde ibadetler genellikle ilkbahar, yaz ve sonbaharda yapılır. Ayrıca tesadüfen belirli bir zamana bağlı olmadan yapılanlar da vardır. Bayram ve ayinlerde, kurban takdim edilir. Kurbanlar ve dini törenlerde “Kam” denilen dini kişilerden de yararlanılır. Kurbanların en önemlisi attır. Bunun yanında koyun ve sığır da kurban edilmektedir¹⁵.

Her toplumun ahlaki değerlerinin oluşumunda, dini inançların katkı ve yönlendirmesini unutmamak gerekir. Köklü bir dini geleneği olan Türklerin de oturmuş ve etkili ahlaki değerleri vardır. Doğruluğu prensip edinen Türkler arasında cinayet, zina, yalan, hırsızlık adam ölürme gibi yüz kızartan ahlaki bozukluklar yoktur. Kovuculuk, kibirlenme, onlarda kötü görülen davranışlardır. Türkler daima iyi niyetli ve hoşgörülü olmuşlardır. Fakat bu onların suçluları affettikleri ve haksızlıklara göz yumdukları anlamına gelmemektedir. Zira onlar adalet ölçüleri içinde hiç kimseye haksızlık etmeden suçluları cezalandırma yoluna giderler. Cezaların en büyüğü, zina yapanlara ve harpten kaçanlara verilir. Türklerin ceza uygulamalarına bir örnek olarak Bahaeddin Ögel şunları nakletmektedir: “Kırgızların ceza sistemleri çok sertti. Memleket meseleleri üzerinde münakaşa yapanlar ve haydutluk edenlerin başları kesilirmiş. Hırsız

13. Bkz. Turan, 115; Rasonyi, 32; Günay-Güngör, 51.

14. Bkz. Turan, 127-9.

15. Bkz. Küçük-Erdem, 182-7; Günay-Güngör, 61-7.

çocukların kesilen başları, babasının boynuna takılır ve baba, ömrünün sonuna kadar çıkaramamış”¹⁶.

Türkler, azimli, çalışkan, hareketli ve onurlu insanlardır. Askerlik onların yapılarına ve karakterlerine uygundur. Bu nedenle disiplinli yaşamayı ve mücadeleyi prensip edinirler. Türklerin dikkat çekici bir ahlaki özeliği de utanç olmalarıdır. Onlar, savaş meydanlarında değil, rahat döşekte ölmekten, hatta ihtiyarlayıp hastalanmaktan utanırlar. Esir olmak, köle durumuna düşmek, kadınların düşman eline geçmesi büyük utanç kaynağıdır. Başarılarıyla övmekten, övülmekten, verdikleri sözü yerine getirememekten, yalan söylemekten utanırlar¹⁷. Aile, toplumun en küçük bir birimi olarak, kutsal sayılmaktadır. Karı ve koca birbirine sadıktır ve asla aldatmazlar. İnsanlar arasında eşitlik ve adalet vardır.

Türklerin geleneksel dini inanışları ile ilgili olarak Osman Turan şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

“Peygamberi ve vahye dayanan mukaddes bir kitabı bulunmayan Türklerin, Semavi dinlere menbup olmadıkları halde, nasıl vahdaniyete eriştikleri suali hala varit olmuştur. Gerçekten Türkler, tek Tanrı inancı ile ne kadar vahdaniyete yaklaşmış idilerse, peygamber ve mukaddes bir kitaptan mahrum bulunmakla da o derece Semavi dinlerden tamamen ayrılmış bulunuyorlardı. Ama tek Tanrı'nın zat ve sıfatları gibi en mühim meselelerde, yalnız putperestlerden değil, Tevrat ve İncil'in uğradığı tahrifler dolayısıyla, Musevi ve Hıristiyanlardan da daha ileri seviyeye erişmiş ve tabii İslâmiyetin üstünlüğü karşısındadır ki, Türkler kendilerini tatmin eden müslümanlığı umumi ve milli bir din haline getirmişlerdir”¹⁸.

Osman Turan'ın özetlediği bu hususlar, Geleneksel Türk Dini'nin ana ilkeleri bakımından oldukça önemlidir. Özellikle Tanrı anlayışı konusundaki netlik ve ahlaki değerlerdeki yükseklik, İslâm'a yakın bir görünüm arz etmektedir. Bütün bunlara rağmen, Geleneksel Türk Dini'nde, hem otorite merkezileşmemiş, hem de din ile ilgili akidevi unsurlar normatif bir sistem etrafında doktrinleşerek organize olmamıştır. Sözlü geleneklerin yazıya geçirilerek gelişmesi ve ilâhiyatın oluşması zaman almıştır. Bu süreçte teolojik, kozmolojik, antropolojik ve eskatolojik anlayışlar sistemleşerek ilâhiyatın ileri

16. Ögel, 209.

17. Bkz. Kafesoğlu, 333.

18. Turan, 117.

kademelerine erişememişlerdir. İlahiyat oluşamayınca, buna bağlı felsefi sistemleri de gelişmemiştir. Kutsal kitap veya kitap külliyatının bulunmaması, peygamber veya din kurucusunun temayüz etmemesi sebebiyle, ahlak ve hukuk bir ölçüde “töre”de somutlaşmaya yönelmiştir¹⁹.

Türk dini, genel özellikleri itibariyle, eski çağların halk dini özelliklerini yansıtmaktadır. Bu dinler, hemen hemen dünyanın her tarafında yerlerini evrensel dinlere bırakmışlardır. Halk dini inanışları, dünyada, sadece ıssız ve kenar bölgelerde kalmıştır. Statik karakterli olan halk dinleri aile, klan, kabile veya küçük toplumların dini olma özelliğinden ileri gidememiş ve dünyadaki gelişmelere ayak uyduramamıştır. Dolayısıyla daha dinamik evrensel dinler karşısında yok olmaya mahkum olmuşlardır.

Geleneksel Türk Dini de yukarıda bahse konu olan süreci yaşamak zorunda kalmıştır. Tarihin erken dönemlerinden itibaren Türk toplulukları evrensel ve yayılcı dinlerin misyoner faaliyetlerine maruz kalmıştır. Arkeolojik kazılar, Türklerin yabancı milletler, kültürler ve dinlerle temasının tarihin en eski dönemlerine uzandığını bize haber vermektedir. Bu erken temaslar ve etkileşimin yanı sıra, zamanla Türkler arasında Budizm, Maniheizm, Zerdüştilik, Musevilik ve Hıristiyanlık az da olsa yayılma imkanı bulmuştur. Bu, bir anlamda Türklerin çok çeşitli dini tecrübe ve adaptasyon yaşamalarına sebep olmuştur. Belki de Türkler kadar evrensel boyutlu çeşitli ve zengin manevi, dini tecrübelerden geçmiş başka bir millet dünyada mevcut değildir²⁰.

Türkler çeşitli dini tecrübeler yaşamakla birlikte, onlardan başka dinleri kabul edenlerin sayısı oldukça sınırlı kalmıştır. Çünkü Türkler, İslâm dışında, ilişki kurdukları dinlerin hiçbirisini, kendi inanç ve kültürleriyle bağdaştıramamışlardır. İslâm’a kadar bütün Türk boylarının kendi “özel dinleri” dışında anlaştıkları bir dinleri olmamıştır. İslâm’ın dışındaki dinlerin Türkler arasında genel kabul görmemesi, o dinlerin inanç sistemlerinin Türklerin karakterine uygun düşmemesine bağlanmıştır. Türkler aktiftir, bir Tanrı’ya inanmaktadır, ahlaki değerlere önem vermektedir ve “Ahiret hayatı”nı kabul etmektedir. Halbuki Budizm, Maniheizm ve Hıristiyanlık gibi dinlerde insanı pasifleştirici esaslar ağırlıklıdır. Bunlardan Budizm, miskinliği tavsiye etmekte, Tanrı anlayışını açıkça yansıtmamakta ve Ahiret hayatına önem vermemektedir. Bundan dolayı Göktürkler, Budizm’in din olarak kabul edilmesini, kendi

19. Bkz. Günay-Güngör, 91.

20. Bkz. Günay-Güngör, 105-6.

dini inançlarına, “töre”ye ve karakterlerine aykırı buldukları için reddetmişlerdir. Budizm’i kabul eden Türkler ile ilgili olarak Cahız şöyle demektedir:

“Türkler zındıklık (Budizm) dinine girince artık harplerde mağlup olmaya başladılar. Türklerin en kahraman kabilelerinden Dokuz (Uygurlar) kabilesi bunun misalidir. Halbuki, Dokuz Oğuzlar, Karluk Türklerinden sayıca birkaç misli az oldukları halde, daima savaşlarda onlardan üstün olurlardı. Ne zaman ki zındıklık dinine girmeye başladılar ki, bu zındıklık dini insanları dünyadan el-etek çektirmek ve yumuşaklık telkin etmekte Hıristiyanlıktan daha kötü tesir eder, artık onların kahramanlık ve şahamet duyguları sönmüş ve pısrık olmuşlardır”²¹.

Maniheizm²², akıncı ruhunu öldüren, gnostik dualizmi esas alan senkretik bir dindir. Türklerin özelliklerine aykırı olan bu din, Uygurların tahtına geçen Böğü Kağan’ın (759-779) istemesine rağmen, Türklerin tamamının dini olamamış ve kabul edenler de bağlılıklarını uzun süre devam ettirememişlerdir. Yahudilik, sadece Hazar Türklerinden az bir kısmı tarafından kabul edilmektedir. Fakat Karaim mezhebinde olan bunlar, sadece Tevrat ile amel ederler ve Talmud’u kabul etmezler. Ayrıca kendilerinin, Yahudilerin dışında, Türk olduklarını söylerler. Hıristiyanlık da Gagauzların ve Çuvaşların benimsediği bir din olmuştur. Gagauzlar ve Çuvaşlar arasında yaşayan örf, adet ve gelenekler, onların eski dini inanışlarını, Hıristiyanlık içinde de devam ettirdiklerini hissettirmekte ve onlara, diğer Hıristiyan topluluklardan farklı bir görünüm kazandırmaktadır²³.

Bugün dünyada 200 milyon civarında Türk vardır. Bunlar arasında hala geleneksel Türk Dini inançlarını devam ettirenler yanında (Yakutlar, Tuvalar, Hakaslar, Altaylar), Hıristiyanlık ve Yahudiliğe de inananlar bulunmaktadır. Ancak bütün bunlara rağmen, dünyadaki Türk nüfusunun %99’u müslümandır.

İslâm ve Türkler

İslâm, dünyada bilinen ilahi dinlerden biri ve sonuncusudur. 610 miladi yılında, Mekke’de Hz. Muhammed’e, Allah tarafından gönderilen ilahi vahy

21. Zekeriyâ Kitapçı, Türkistan’da İslâmiyet Ve Türkler, Konya-1988, 66.

22. Maniheizm ve Türklerin arasında yayılışı için bkz. Harun Güngör, “Maniheizm”, E.Ü.İlahiyat Fakültesi Dergisi, Kayseri-1988, V/145-166.

23. Türklerin ilişki kurdukları diğer dinler ile ilgili olarak bkz. Köprülü, 116; Ahmet b. Yahya el-Belazuri, Futuhu’l-Buldan, Beyrut-1987, 592-3; Rasonyi, 158-9; Kitapçı, 68-107; Erol Güngör, Tarihte Türkler, İstanbul-1992, 62-3.

ile ortaya çıkmıştır. Bu dinin ilahi hükümleri, vahyi yaklaşık 23 senede tamamlanan, Kur'an-ı Kerim'de toplanmıştır. Hz.Ebubekir'in hilafeti zamanında bir kitap haline getirilen Kur'an, hiç bir değişikliğe uğramadan bizlere ulaşmıştır.

İslâm inancına göre, görünen ve görünmeyen bütün varlıkların yaratıcısı Allah'tır. O, tektir, hiçbir varlığa muhtaç değildir, doğurmamış ve doğmamıştır, O'nun hiç bir dengi yoktur. Allah, dünyada ve Ahirette tek hakim, kullarının yaptığı herşeyi bilen ve görendir. O, ezeli ve ebedidir. Allah'ın eşi benzeri ve ortağı yoktur.

İslâm'da iman esasları; Allah'a, meleklerle, Allah tarafından indirilen bütün ilahi kitaplara, peygamberlere, ahiret gününe (öldükten sonra dirilmeye), kade-re (hayır ve şerrin Allah tarafından olduğuna) inanma şeklinde formüle edilmiştir. Her müslüman, inanç esaslarının tamamına ve ayrı ayrı inanmak zorundadır. Ayrıca İslâm dininin bir de ibadet yönü vardır ki, bu da, her mü'minin şahadetle imanını açıklamasından sonra, namaz kılmasını, Ramazan ayında oruç tutmasını, dinen zengin sayılanların (nisap miktarı mala sahip olanların) senede bir defaya mahsus olmak üzere, zekat vermesini, sağlık ve ekonomik durumu iyi olanların, ömründe bir defa, Mekke'deki Kabe'yi hacetmesini içermektedir.

İslâm inancına göre her müslüman, davranışlarını kontrol etmek ve Allah tarafından kendisine konan haramlara uymakla yükümlüdür. Bunların başında; haksız yere adam öldürme, zina, yalancılık, hırsızlık, içki, kumar gibi hem ferdi hem de toplumu yakından ilgilendirenler yer almaktadır. Ayrıca, Allah'a ortak koşma, O'nu inkar etme, münafıklık gibi inancı yakından ilgilendiren yasaklar da vardır.

İslâm inancına göre, inanma duygusu, yaratılıştan itibaren insanın içine Allah tarafından yerleştirilmiştir. Dolayısıyla bir müslüman, doğrudan Allah'a kul olmak, O'nun emirlerini yerine getirmek, O'nun yasaklarından kaçmak, ibadet ve dualarıyla O'na yönelmek zorundadır. Zira Allah, kullarını rızıklandıran davranışlarını kontrol eden; kendisine iman edip kulluk görevlerini yerine getirenleri cennetiyle ödüllendiren, inkar eden, isyan eden, emir ve yasaklarını yerine getirmeyenleri cehennem ile cezalandırandır.

Türkler, kısaca genel özelliklerini ifade etmeye çalıştığımız İslâm dini ile karşılaşınca durum önceki dinlerden farklı olmuş ve onlar, İslâm'ı toptan ve gönülden kabul etmişlerdir. Günümüzde, dünyada mevcut Türk boylarının hemen hemen tamamının dini haline gelen İslâm'ın bu şekilde kabulü, onların

geleneksel dini inançlarıyla İslâm arasında büyük benzerlik bulunmasına bağlanmıştır²⁴.

İslâm dini, VII. yüzyılın başlarında Arabistan Yarımadasının Hicaz bölgesinde ortaya çıkmıştır. Hızlı bir şekilde yayılan bu din, daha Hz. Muhammed zamanında Arabistan yarımadasının sınırları dışına taşmıştır. İlk dört halife döneminde İslâm, bilinen dünyanın büyük bir bölümüne yayılmıştır. Bu süreçte, Türklerden de İslâm'ı kabul edenler olmuştur. Zaman içerisinde, Türkler arasında İslâm hızla yayılmış ve onlar, X. yüzyılda kitleler halinde İslâm dinine girmişlerdir. Türklerin İslâm'ı kabulleri bu üç asırla sınırlı kalmamış, çoğunluğu XIII. ve XIV. asırlar olmak üzere, XVIII. ve XIX. asırlara kadar onlardan İslâm'a girenler olmuştur. Buna göre, Türklerin İslâmlaşması, bin yılı aşkın bir zamanı kapsayan tarihsel süreçte gerçekleşmiştir²⁵.

Türklerin daha Hz. Muhammed zamanında, müslüman Araplarla ilişkileri olduğu yönünde bazı rivayetler vardır²⁶. Aynı şekilde bu ilişkilerin sıklaşarak devam ettiği, M.S. 700'lü yıllarda, müslüman Arap ordularının Maverâü'n-Nehr ve Orta Asya içlerine doğru ilerledikleri, 751 Talas savaşının bu süreçte önemli bir yere sahip olduğu bilinmektedir²⁷. Abbasiler idaresi, Türklerle ilişkilerin daha dostane olduğu dönemlerdir. Türklerden İslâm'ı ilk kabul edenler Volga-İdil Bulgarları devleti olmuştur²⁸. İslâm dininin Türklerin arasında yayılarak geniş kitlelerin ihtidasına dönüşmesi, Samanoğullarının hakimiyeti döneminde (874-999) gerçekleşmiştir. Buhara'yı merkez yapan Samani Emirliği, X. yüzyılı müslüman Orta Asya'nın altın çağı yapmıştır²⁹. Bu gelişmeler, sonradan Abdülkerim adını alan Satuk Bugra Han'ın müslüman olmasıyla büyük hız kazanmıştır. Zira bu olay, Türk tarihinin seyrini değiştirmiş, Türklerin kesin bir biçimde İslâm dairesinde karar kılmaları ile sonuçlanmıştır³⁰.

XI. yüzyılda Orta Asya'da Türklerin arasında İslâm yayılmaya ve gelişmeye devam etmiş, ancak bundan böyle İslâm'ın Türklerin arasında yayılması,

24. Bkz. Turan, 230-33; Günay-Güngör, 174.

25. Bkz. Günay-Güngör, 169.

26. Bkz. Günay-Güngör, 175-6.

27. Bkz. A. Zeki Velidi Togan, Umumi Türk Tarihi'ne Giriş, İstanbul-1981, 55-6; E. Güngör, 65-6; Günay-Güngör, 193; Ayrıca Bkz. Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, Ed. Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul-1990, VI/17-9.

28. Bkz. Togan, 58; E. Güngör, 63.

29. Bkz. Togan, 56; Günay-Güngör, 202.

30. Bkz. Turan, 239-40; Togan, 58-9; Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, VI/34-9; E. Güngör, 67-8; Günay-Güngör, 211-2.

müslüman Türk yönetimleri altında olmuştur. Bu ise Türk-İslâm tarihi bakımından yeni bir döneme işaret etmektedir. Türklerin kitleler halinde İslâm'a girmeleri, Türk dini tarihi bakımından, Türklerin kaderinin de belirlenmesine yol açmıştır.

Türklerin kitleler halinde İslâm'a girişi, aslında, o zamana kadar Arapların temsilciliğini yaptığı, İslâm dünyasının siyasi ve medeni üstünlüğünün imiş geçtiği bir döneme rastlamıştır. Türkler İslâm kültür ve medeniyetinde yeni bir canlanmayı başlatmıştır. Nitekim İbn Sina, Cüveyni, Biruni, Yusuf Has Hacı, Kaşkarlı Mahmut, Zemaşeri, Şehristani, Fahrüddin er-Razi, Alişir Nevai, Buhari, Maturidi, Ali b. Osman el-Oşi gibi büyük ilim adamları bu dönemde yetişmişlerdir. Kültürel alandaki bu hızlı gelişmelere paralel olarak Türkler, siyasi alanda da İslâm dünyasının tek otoritesi haline gelmişlerdir. Böylece Orta Asya'da başlayan İslâmlaşma hareketi, Türklerin önderliğinde, bir taraftan güneye, Hindistan'a doğru yayılırken; diğer taraftan da geldiği istikamete, batıya doğru geri götürülmüştür. Batı yönündeki gelişmeler, Ortaçağ'ın katı ve karanlık dünyasını temsil eden Hıristiyanlığın Haçlı ordularının mukavemetiyle karşılaşmıştır. Yaklaşık iki asır devam eden bu büyük mücadelede, müslüman Türkler büyük fedakarlıklara katlanarak büyük başarılar elde etmişlerdir. Bunun sonucu olarak Hıristiyan dünyası, Osmanlı'nın ilk dönemlerinde Türkleri Avrupa ve Anadolu'dan atmak için çok mücadele etmişse de İslâm'ın Avrupa ortalarına, Viyana'ya kadar yayılmasına engel olamamıştır. Ancak Hıristiyan dünyasının haçlı ordularıyla mücadele yoğun bir şekilde devam ederken, Türklerin, kendi aralarındaki anlaşmazlık ve çatışmalar, büyük enerji ve güç kaybına sebep olmuştur. Tarih kitapları dikkatle incelendiğinde, müslüman Türk devletlerinin bu iç çatışmalarından kimlerin daha kazançlı çıktığı kolayca anlaşılacaktır.

Osmanlı döneminde İslâm, Türklerin elinde, dünyanın en büyük dini haline gelmiş ve bilinen dünyanın çeşitli yerlerine yayılma imkanı bulmuştur. Ortaçağ boyunca İslâm dünyasında her alanda büyük gelişmeler yaşanmıştır. Bu dönemde, dünyanın en güçlü devleti olmasına rağmen Türkler, yaratılışlarından gelen ahlaki değerler ve hoşgörü anlayışı ile, asimilasyon hareketlerine kesinlikle yönelmemişlerdir. Dini duygularının etkisiyle Arapça eserler vermeyi bir ibadet telakki etmişler, hakim unsur olmalarına rağmen Farsçadan yararlanmadan geri kalmamışlardır. Müslüman Türklerin, Osmanlı İmparatorluğu döneminde, batıda siyasi güç olmalarına rağmen, durum bundan farklı olmamış, herkes kendi dili ve dini konusunda, önceki yönetimlerinden daha özgür bir ortam içinde yaşamışlardır.

Sonuç

Dünyada, din kadar insanı kucaklayan bir olguya bugüne kadar rastlanamamıştır. Din değiştirmek bir toplumlumun hayatı, tarihi, kültürü ve kaderi üzerinde sanıldığından daha köklü sonuçlar içeren bir olaydır. Türkler için İslâm dinine girmek de böyle olmuştur. Onlar yeni dinleri ile kendilerini öylesine içten ve köklü bir biçimde bütünleştirmişlerdir ki, eski kültürlerinin izlerini adeta silip atmışlardır. Türkler müslüman olunca tarihlerini, efsanelerini ve geleneklerini, kısacası kültürlerini İslâmi ruh ve motiflerle yeniden düzenlemişlerdir. Bu anlamda Türklerin İslâm'a girişi, bir kültürden bir başkasına geçişle eş anlamlı olmuş ve bir daha geri adım atma imkanı kalmamıştır. Bugünkü tezahürleri itibariyle Türklükle İslâm eş anlam ifade etmiştir. Türk denince İslâm, İslâm denince Türklük anlaşılmuştur. Belki de müslüman milletler arasında kendini İslâm ile bu kadar bütünleştiren başka bir millet yok gibidir.

Türkler, İslâm'a hizmeti Allah'a ibadet olarak kabul etmişler ve bu uğurda her türlü fedakarlığa katlanmışlardır. İslâmi ilimleri tahsil ve İslâm'ı tebliğ edenlerle, savaş meydanlarında kanlarını vererek şehid olanların ortak yanı, Allah rızası için evini, ailesini, vatanını terketmesi ve bu uğurda kendisini feda etmesidir. Bu açıdan bakıldığında, İslâm kültür ve medeniyeti Türklere çok şey borçludur. Bir baka açıdan bakıldığında ise, Türklerin İslâm'a girmeleri, çoğu göçebe olan Türklerin yerleşik hayata geçiş sürecini hızlandırmıştır. Türkler İslâm dininden aldıkları değerler sayesinde, milli benliklerini korumak ve geliştirmek imkanı elde etmişlerdir. Bölece, hem Hıristiyan dünyası, özellikle Ortodoks Hıristiyanlık, hem Çinlilerin asimile hareketlerinden kurtulmuştur. Bu konuyu Rahmetli Erol Göngör şöyle özetlemektedir:

“Türklerin müslüman olmaları hem İslâm tarihi, hem Türk tarihi bakımından, dolayısıyla bütün dünya için pek önemli bir olaydır. Bu sayede Türkler birliğe kavuşmuş ve eriyip yok olmaktan kurtulmuşlardır. Bugün yeryüzünde müslüman olmayan Türk yoktur ve müslüman olunca kendini kaybedip yok olan bir Türk topluluğu mevcut değildir. Ama Türk soyundan gelmiş birçok topluluklar vardır ki, bunlar İslâm'dan başka dinlere girmekle hem dillerini, hem köklerini unutmuşlar; tamamen karakter değiştirerek kaybolup gitmişlerdir. Tuna Bulgarları bunun tipik misalidir; bu Türk topluluğu Hıristiyan olarak Slavlaşmışlar, bambaşka bir millet olmuşlardır”³¹.

31. E.Güngör, 68.

Türklerin İslâm dini ile olan ilişkileri hususunda İ.Hami Danişmend'in şu değerlendirmesini nakletmekte yarar vardır: "Sünni İslâm bugünkü varlığını ne derece Türklere borçluysa, Türk ırkı da milli varlığının bekasını aynı derece İslâm'a borçludur"³².

32. İ.Hami Danişmend, Türk Irkı Niçin Müslüman Oldu, İstanbul-1994, 269.

